

Şahla Mammadli

<https://orcid.org/0000-0001-8822-3513>

PhD, Azerbaijan National Academy of Sciences, History Institute named after A.Bakihanov, Azerbaijan, shahla.mamedli@mail.ru

Atıf Künyesi | Citation Info

Mammadli, Ş. (2023). Rus Tarih Yazımında Türkiye'de İktidar Mücadelesi ve Sovyet-Türk İlişkileri (1940'larda). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (3), 742-762.

Rus Tarih Yazımında Türkiye'de İktidar Mücadelesi ve Sovyet-Türk İlişkileri (1940'larda)

Öz

Türkiye'de siyasi partilerin aktivasyon çağı, siyasi dönüşüm ve çok partili sisteme geçiş birçok Rus tarihçisinin eserlerinde yer bulmuştur. Ülkede tek parti sistemi dönemine ilişkin eserlerden A. M. Şamsuddinov, D. İ. Vdoviçenko, V. İ. Danilov ve N. G. Kireevin araştırmaları gösterilebilir. Türkiye'de parlamenter demokrasinin tanınması ve bu süreçte çeşitli partilerin katılımı konusunda V. İ. Şlıkov daha farklı çalışmalar yapmış, 1940'lı yılların önemli siyasi olaylarını ve demokratik geçiş konularını ayrıntılı olarak analiz etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB'de Türkiye'nin bu 1940'lı yıllarına ait yayınlanan eserler daha zengin arşiv vesikaları yansıtıyor. Aynı zamanda, bir dizi Sovyet tarihçisinin, Sovyet ideolojisi ve siyasetinin etkisi altında, Türkiye'deki ulusal hareket ve burjuva propaganda aparatının oluşum sürecini doğru bir şekilde değerlendiremedikleri belirtilmelidir. Türkiye'de çok partili hayata geçiş dönemi, ülkenin dış politikasında zorluk dönemiydi. Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında imzalanan 1925 Paris Antlaşmasının 19 Mart 1945'te kaldırılmasının ardından, SSCB Türkiye'ye baskı yapmaya başladı. Stalin'in 'güvenlik politikası', Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı toprak ve Boğazlar davasına da yansdı. Bu makalenin amacı, Türkiye'nin 1940'lı yıllardaki iç ve dış politikasını, tek partili sistemden çok partili sisteme geçişin özelliklerini ve Türk-Sovyet ilişkilerini Rus tarihçiliğinde incelemektir.

Anahtar kelimeler: *Türkiye'nin iç politikası, Türkiye'nin Dış Politikası, 1940'larda Türkiye, tek partili dönem, Sovyet-Türkiye ilişkileri, Montrö sözleşmesi*

The Struggle for Power in Turkey and Soviet-Turkish Relations in Russian Historiography (in the 1940s)

Abstract

Activation period (times) of political parties in Turkey, political transformation and transition to a multi-party system, have found a place in many Russian historians' works. Among works regarding one-party system in the country, studies by Shamsuddinov A., Vdovichenko D., Danilov V., and Kireev N can be shown. Shlikov V. did more different studies on recognition of parliamentary democracy in Turkey and on involvement (participation) of various parties during this process, and analyzed in detail important political events of 1940s and issues of democratic transition. Works, published in USSR after Second World War, belonging to those 1940s of Turkey, reflect richer archive documents. At the same time, it should be stated that a series of Soviet historians, under the influence of Soviet ideology and policy, couldn't fairly (properly) evaluate formation process of national movement and of apparatus of bourgeois propaganda in Turkey. Transition period to multi-party life in Turkey was the difficulty period in foreign policy of the country. After eliminating 'the 1920 treaty of Paris Agreement of friendship and neutrality' on 19 March 1945, signed between Soviet Union and Turkey, USSR started to pressure on Turkey. Stalinist 'security policy' reflected on the case (problem) of territory and Straights against Republic of Turkey. The purpose of this article is to examine Turkey's domestic and foreign policy in the 1940s, the characteristics of the transition from a one-party system to a multi-party one, and Turkish-Soviet relations in Russian historiography.

Keywords: Turkey's domestic policy, Turkey's Foreign Policy, Turkey in the 1940s, one party system period, Soviet- Turkish relations, the Montreux Convention

Giriş

Güney komşu olması bakımından, Türkiye tarihi her zaman Rusya tarihçilerinin ilgi odağı olmuştur. Ülkede siyasi partilerin aktivasyon dönemi (1923-1949), siyasi dönüşüm ve çok partili sisteme geçiş birçok Rus tarihçilerinin eserlerinde yer bulmuştur. Rus tarihçilerinin Türkiye'nin tek partili sistemden çok partili sisteme geçişine olan ilgisi, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra daha da arttı. Şunu 1990'lı yılların başında Rusya'nın çok partili yola girdiği ve Türkiye'nin bu alandaki deneyimine ilgi duyduğu açısından açıklamak mantıklı olacaktır.

N. Sokolskiy (Sokolskiy, 1923). ve V. Gurko-Kryajin (Gurko-Kryajin, 1923). Türkiye'nin XX yüzyılının siyasi tarihini inceleyen ilk Rus tarihçilerinden olmuşlardır. N. Sokolskiy'nin çalışması, Türkiye'de ulusal özgürlük hareketinin başlangıcını yansıtıyor, bireysel grupların, sivil toplum örgütlerinin ve figürlerin faaliyetlerini vurgulamaktadır. V. Gurko-

Kryajin'in makalesi de bu konuya odaklanıyor, eserlerinde Türkiye'de özgürlük hareketi yaygın olarak temsil ediliyor. Türkiye'de devrimci hareket, demokrasiye giriş dönemi, özellikle "Pravda", "Jizn natsionalnostey", "Kommunist" gazetelerinde, "Sovetskoye vostokovedeniye", "Krasnaya nov", "Voyenniy sbornik" dergilerinde baskıya yansımıştır. Türkiye'de tek parti sistemi dönemine ilişkin eserlerden A. M. Şamsuddinov (Şamsuddinov 1962). D. İ. Vdoviçenko (Vdoviçenko, 1967). V. İ. Danilov (Danilov, 1985; Danilov 1998). N. G. Kireev'in (Kireyev, 1992; Kireev, 2008). araştırmaları gösterilebilir.

Ülkede parlamenter demokrasinin tanınması ve bu süreçte çeşitli partilerin katılımı konusunda V. İ. Şlıkov daha farklı çalışmalar yapmış, 1940'lı yılların önemli siyasi olaylarını ve demokratik geçiş konularını ayrıntılı olarak analiz etmiştir (Şlıkov, 2017; Şlıkov, 2008). Yazar, 1940'lı yıllarını Kemalist dönemin krizi olarak değerlendirirken, krizin kronolojik çerçevesini hazırlarken, 1944'te başlayan bu krizin Mayıs 1950'de tamamlandığını ortaya koymuştur. V. İ. Şlıkov, 7 Ocak-12 Temmuz 1947 dönemi, krizin en sıcak dönemi olarak adlandırdı ve Mayıs 1950'deki ilk serbest seçimlerde CHP'nin yenilgisini krizin sona erme dönemi olarak kabul etti. Yazar eserlerinde birçok tarihçinin (M. Toker, M. Heper, K.Erol, F. Ahmad) konuya yaklaşımını analiz edip, Türk basınına (Ulus, Vatan) hitap etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB'de Türkiye'nin 1940'lı yıllarına ait yayınlanan eserler daha zengin arşiv vesikaları yansıtır. A. F. Miller (Miller, 1948). ülkenin ekonomik ve politik gelişimini araştırıyor, Orta Doğu'daki uluslararası durumu inceliyor. Aynı zamanda, bir dizi Sovyet tarihçisinin, Sovyet ideolojisi ve siyasetinin etkisi altında, Türkiye'deki ulusal hareket ve burjuva propaganda oluşum sürecini doğru bir şekilde değerlendiremedikleri, gerçekleri çarpıttığı belirtilmelidir (Noviçev, 1959; Heyfets, 1959; Uşakov, 2002; Kireyev, 1992; Aksenenko, 1988).

Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi ile bağlantılı olarak güçlenen burjuvazi, devletten bağımsız liberal sosyo-ekonomik politika hayal etmeye başlıyor. Türk burjuvazisi, çok partili sistemi ulusal çıkarlara daha uygun görerek, bu sisteme geçiş yapmaya çalışıyordu. Şöyle ki, CHP'de sağlam pozisyonlara sahip bürokratik burjuvazinin serbest girişimciliği engellediği görüşü oluşmuştu (Yusupov, 2006). Bir partinin faaliyetleri Türkiye'nin farklı kesimleri arasında hoşnutsuzluğu artırıyor ve siyasi sistemin, genel olarak tüm ülkenin liberalleşme, demokratikleşme taleplerini duyurmaya çalışıyordu.

Tek partiliden çok partili sisteme geçiş sadece iç faktörlerle değil, aynı zamanda dış faktörlerle de ilişkiliydi. 22 yıldır Türkiye'de var olan tek parti sistemi (1923-1945) Amerika ve Avrupa ülkeleri tarafından eleştiriliyordu. Türkiye'de çok partili hayata geçiş dönemi, ülkenin dış politikasında bir zorluk dönemi idi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin dış politikasına odaklanan eserlerde çelişkili görüşler ortaya konuyor. Genel olarak, 1940'lar

Sovyet tarihi edebiyatı Türkiye'nin Almanya'nın zaferini beklemesi, Kafkasya'ya saldırı için hazırlanması görüşünü öne çekiyor; ancak, modern Rus tarihçiliğinde de bu fikri tekrar eden tarihçiler olduğunu ortaya koyuyordu (Miller, 1948; Samsonov, 2019; Kireev, 2008). A. A. Sotniçenko Sovyet-Türk ilişkilerini iten bu dönemi analiz ederek, Sovyet tarihçiliğinde Türkiye'nin Almanya'ya dost ve Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir politika yürütme görüşünü reddediyordu. Belirtir ki, sovet tarihçileri yanlış fikir yürüterek Türkiye'nin Doğu cephesinde Almanya'nın başarısını bekleyen, Kafkasya ve Kırım'ı ele geçirmek için SSCB'ye saldırı hazırlayan bir devlet olarak gösteriyorlardı (Sotniçenko, 2010). Sovyet tarihçilerinin meseleye bu yaklaşımı doğal olarak, Sovyet devletinin dış politikası, ideolojisi ile ilişkilidi, burada düşünce özgürlüğü yoktu; ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, soruna objektif bir yaklaşım ortaya çıkıyordu.

İkinci dünya Savaşı arefesinde Türkiye'nin dış politikasını inceleyen D. Y. Yeremeev, bu ülkenin İngiltere, Fransa ile olduğu gibi SSCB ile de iyi ilişkilere çaba harcadığını yazıyor. Yazar, savaş yıllarında Türkiye'nin tarafsızlık politikasının uluslararası arenada otoritesinin düşmesine yol açtığı sonucuna varıyor. Yazara göre, Türkiye aslında tek kaldı, sonuç olarak izolasyonuna yol açabilecek bu durum Ankara'yı okyanusun o tarafında destek aramaya zorladı. Buna ek olarak, yazar Türkiye'nin ABD'ye dönüşünü Boğazlar konusunda SSCB'nin sert pozisyonu ile bağlar. D. Y. Yeremeev, Moskova'nın politikasının Sovyet-Türk ilişkilerinin bozulmasına neden olduğunu da kaydetmektedir (Yeremeev, 2005).

1. Kemalist rejim tehdit altında

19 Mayıs 1945'te Gençlik ve Spor bayramı töreninde konuşma yapan İ. İnönü, büyük parlamentoyu demokratik bir kurum olarak nitelendirdi; ve yakında yeni bir parti kurulacağını, ülkenin genellikle çok partili bir sisteme geçeceğini, siyasi yaşamının demokratikleşeceğini, bir dizi reform gerçekleşeceğini söyledi (İvanov, 1945). İnönü tarafından dile getirilen düşünceler, her halkın demokratik bir rejimde yaşama hakkı olduğu BM'de tartışma konusu idi. Cumhurbaşkanı'nın konuşması bu anlamda Türk basınına ana tartışma konusu olarak yansdı. Bu konuya dikkat çeken Ankara Sovyet Büyükelçisi S. Kavtaradze'ye Türk basınının özgürlük kazandığını ve iktidarın bunu kabul etmek zorunda kaldığını yazmıştır (Vinogradov-Kavtaradze, iyun 1945.SGA AR,f 28,op.4,d. 23).

7 Haziran'da Türkiye'nin siyasi hayatında bir başka önemli olay daha yaşandı. Milletvekilleri K. Bayar, K. Menderes, P. Korlatan ve F. Köprülü parlamentoya bir "dörtlü karar" sunarak, ulusal egemenlik anayasal ilkesinin tam olarak uygulanmasını talep ettiler. Aynı zamanda, Partinin faaliyetlerinin demokratik temellerinin, ülkedeki demokratik dönüşümlerin gerekliliği ortaya çıktı. 12 Haziran'daki yedi saat süren tartışmadan sonra,

demokrasi mücadelesi belgesi, "sözleşmedeki değişiklikler sadece bir parti kongresinde görüşülebilir" bahanesiyle reddedildi. Bu durum aynı zamanda açık muhalefet hareketinin başlangıcı anlamına geliyordu (Vdoviçenko, 1967).

V. İ. Şlıkov, ortaya çıkan Türk demokrasisinin parametrelerini İnönü'nün şahsen kendisinin çizdiğine inanıyordu. Meclis'in yeni kadroda çalışmaya başladığı gün -1 Kasım 1945'te konuşan İnönü, CHP'nin 25 yıllık faaliyetini doğrulasa da, Türkiye'nin siyasi sistemindeki tek dezavantajının muhalefet partisinin olmaması olduğunu itiraf etti. Demokrasi hakkındaki görüşlerinde Cumhurbaşkanı Türkiye'nin kendine özgü şartlarına göre gerçekleşeceğini vurguluyordu:

“Türkiye demokrasisinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur...” (Şlıkov, 2008); Öztürk, 1969). Ocak 1946'da, eski Başbakan Celal Bayar liderliğindeki birkaç CHP üyesi yeni parti olan Demokrat Parti'yi (DP) kurdu. DP'nin "sadık bir muhalefet" olacağına inanan İnönü, partinin yaratılmasında aktif olarak yer aldı ve bu da basına yansdı (Ahmad, 1977). 1946'dan başlayarak, DP ülke çapında bir parti olmaya başladı ve daha sonra İnönü rejimi tam olarak kontrol edilemedi. İki parti arasında bir fark olmamasına rağmen, demokratlar farklarını kanıtlamaya çalışıyordu. DP'nin itibarının artmasıyla karakteri de değişmeye başladı. Bu parti hem tek partilikten nefret edenleri, hem de Cumhuriyetçi iktidarı durdurmak isteyenleri içeriyordu (Şlıkov, 2017). DP sınıfı CHP'den farklı değildi. Demokrat lider C. Bayar, büyük burjuvazinin çıkarlarını savunurdu. Yeni partinin grupları çoğunlukla büyük tüccarlar, bankacılar, burjuva aydınlarından oluşuyordu. Bu partilerin siyasi programları arasında da büyük farklılıklar yoktu. Yeni parti, ülkeye yabancı sermaye çekmek için politikayı değiştirmeyi savunuyordu. Bu programlarda köylülerin toprak sorunu yer alamadı. Muhalefetin baskısı altında, CHP, “Cemiyetler kanunu” da dahil olmak üzere bazı yasalarda değişiklik yapmak zorunda kalmıştır. 1946 yılı Haziran'da yapılan değişiklikler çeşitli sosyal grupların ve sınıfların siyasi örgütler kurmasına izin verdi. Bu yasa işçiler ve küçük burjuva arasında bir canlanmaya neden oldu. Cemiyetler Kanunu'nun 15. Maddesi “siyasi partilerden başka cemiyetler birden fazla mevzu ile uğraşamazlar” hükmünü içeriyordu (Çelik, 2010). 15 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi (Avukat Esat Müstecaplıoğlu liderliğindeki) kuruldu. Partinin programı tam olmasa da, bu parti işçilerin ekonomik çıkarlar için mücadelesinde olumlu bir rol oynamıştır. 16 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (lideri Şefik Hüsnü Deymer) kuruldu. Savaş sonrası yıllarda bu parti Türkiye'de sosyalist hareketin gelişmesi açısından mühim yer tutmuştur. Bu parti, ulusal azınlıkların haklarının korunması konusunu gündeme getirmek de dahil olmak üzere tam eşitlik hakkı iddiasını ileri sürdü. Bu parti, ulusal azınlıkların kültürlerini geliştirme, yerel idari organizasyon ve Meclis'te temsilcilerine sahip olma haklarını dile getirdi. Aralık 1946'da, her iki Sosyalist Parti kapatıldı ve liderleri

tutuklandı.1946 yılı, Türkiye'de bir dizi ulusal ve dini partinin kurulması için de önemlidir. Aralarında Liberal Demokrat Parti, İslam Koruma Partisi, vb. partiler vardı. Oluşturulan yeni partiler çeşitli ideolojik ilkeleri öne sürerek partinin sosyal katmanının çıkarları lehine hareket ediyorlardı. Ancak, bu partilerin hiçbiri, Demokrat hariç, iktidar partisinin ciddi bir rakibi olamadı. DP'nin itibarındaki artış, CHP'nin yeni koşullara uyum sağlamasına neden oldu. Mayıs 1946'da CHP'nin acil çağrı VI. Kongresi'nde Parti Tüzüğü'nda bir dizi değişiklik yapıldı. Bu değişiklikler parti içi demokrasiyi güçlendirir ve CHP başkanın gücünü sınırlar. Başkan'ın ömür boyu başkan olması maddesi iptal edildi, iki dereceli seçimlere son verilerek tek dereceli seçim sistemi uygulandı. Bu kongrede İnönü "milli şef", "vazgeçilmez Başkan" ünvanlarını reddetti (Gegamyan, 2017).

2. Partilerin iktidar mücadelesi

Temmuz 1946'da CHP'nin Parlamento seçimlerini kazanmasına rağmen, bu seçimler iktidar partisinin rakibi DP'nin popülaritesini artırdı. O zamandan beri, DP ve CHP arasında ciddi bir rekabet başladı. Muhalefetin baskın rejimi bastırmak için en sevdiği yöntemlerden biri, Parlamento seçimlerini boykot etmektir ve muhalefet şu anda antidemokratik seçim Yasasından imtina talebini ileri sürüyordu. "Dürüst, doğru, açık seçimler" ile ilgili iddialar daha fazla duyulmaya başladı. Türkiye'nin siyasi yaşamında binlerce kişinin katılımıyla DP liderlerinin halkın önünde konuştuğu ve CHP 'ye yönelik taleplerde bulunduğu mitingler düzenleniyordu. CHP bir seçim ile karşı karşıya kaldı: muhalefetin 1925 ve 1930'larda olduğu gibi susturulması, ya da liberalleşme yoluna gitmesi gerekiyordu. DP'nin güçlenmesi CHP içinde bir bölünmeye neden oldu. Başbakan Peker liderliğindeki taviz vermek istemeyen muhafazakarlarla birlikte, Peker'i eleştiren, Parti içindeki değişimi savunan bir grup ortaya çıktı. İkinci grup nispeten genç cumhuriyetçilerden oluşuyordu ve en aktifi Erem'di.

DP ve CHP arasındaki anlaşmazlıklar önce Türkiye'nin iç politikası nedeniyle başladı. DP, etatizm politikasının sınırlandırılması, özel sektörün gelişimi için fırsatlar yaratmak, dış sermayeyi çekmek taleplerini ortaya koyuyordu. Dış politikada, bu partiler arasında anlaşmazlık yoktu. Her iki taraf da ABD ile daha yakın ilişkilerin savunucularıydı. Yabancı sermayenin çekilmesi sorununun ortaya çıkması, katılımcı ülkelere, özellikle de Amerikan tekellerinden DP'nin desteğine yol açtı. Ayrıca CHP de Yabancı Sermayeyi artırmaya itiraz etmedi. 1947'nin ilk yarısında taraflar arasındaki mücadelenin şiddetlenmesi, ülkedeki siyasi istikrarı sorguladı. V. I. Danilov yazıyor ki, 1947'in başlarında, DP I Kongresinde, programın hazırlanmasından daha fazla CHP 'yi iktidardan uzaklaştırmanın yollarını arıyordu. (Evolyusiya političeskih sistem na vostokeye). Kongrede demokratlar, iktidar partisine karşı antidemokratik yasaların kaldırılması, mahkemenin gözetiminde açık oylama ve Doğrudan tek

düzenleme Seçim sisteminin uygulanması gerekliliklerini ileri sürerek, aksi takdirde meclisten çıkacaklarını, halk arasında mücadeleye devam edeceklerini iddia ediyorlar (Turkey in Transition).

Nisan 1947'deki seçimlere ilişkin konuşma sırasında Başbakan Peker muhalefetin seçimlere katılmasının önemini belirterek, Demokratları “bağımsızlık mahkemeleri” ile (1920'de kurulan olağanüstü mahkemeler) tehdit etti. Buna rağmen, Demokratlar seçimleri reddederek katılma kararını “demokrasiye karşı bir suç”olarak nitelendirdiler. Ve Peker, onları devrimci bir şekilde iktidara gelmek istemekle suçladı. Bu, Türkiye'nin siyasi hayatında gerçekten kritik bir an oldu. Şimdi durumu kurtarmak İnönü'ye bağlı. Cumhurbaşkanı "katı kemalistleri" savunduysa, demokratlar umutsuz meclis'i terk edecekti.

Partiler arasındaki mücadele ekonomik yaşamı da ciddi şekilde etkiledi, savaş sonrası dönemde ekonominin yükselişi çok önemliydi.Türkiye savaşa katılmamış olsa da, savaş sırasında ekonomisi ciddi şekilde etkilendi. Savaşan devletlerin baskısı altında, Ankara ordusunu savaşa hazır tutmak zorunda kaldı. Ve savaştan sonra Sovyet genişlemeciliği tehdidi vardı. Doğal olarak, ordunun harcamaları Türkiye ekonomisine ciddi zarar verdi (Kaykusuz-Rıjov, 2017). Politikacılar ve İşadamları, siyasi istikrarı olmayan bir ülkeye, yabancı yatırımcıların ilgi göstermeyeceğinden, yatırım yapmayacağından endişe ederek, durumdan bir çıkış yolu arıyor, partilerin anlaşması için çaba gösteriyorlardı. Ankara Ticaret Odası Başkan Yardımcısı, DP'nin Ankara il Başkanı U. Avunduk ve Türkiye'nin en büyük sanayicisi olan Ankara Ticaret Odası Başkanı V. Koç, tarafların mutabakatı amacıyla arabuluculuk yaptılar.

İnönü'nün karar vermesinde iç ve dış faktörlere dikkat çeken V. İ. Şlıkov Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'nin Avrupa'nın gözündeki imajı konusunda çok hassas olduğunu dile getirir. Ülkenin iç sorunlarına muhalefetin Amerika ve Avrupa'nın dikkatini çekme arzusunun onu öfkelenirdiğini yazıyor (Şlıkov, 2017). Aynı zamanda bu dönem, Türkiye'nin yabancı devletlerle gergin ilişkileri dönemi idi. ABD Senatosu'nda Türkiye'nin mali yardımının artırılması konusundaki tartışmada, birçok Senatör Ankara'yı keskin bir şekilde eleştirmişti (Kaykusuz- Rıjov, 2017). Bu nedenle, "Truman Doktrini" nin duyurulmasından bir ay sonra, Nisan 1947'de DP'nin seçimleri boykot kararı Türkiye lehine değildi. 11 Temmuz 1947'de İnönü radyo ile konuştu ve ertesi gün konuşması “12 Temmuz'da çok partili duyuru” (12 Temmuz Beyannamesi) başlıklı bir baskıda yayınlandı. İnönü: "devrimci olmayan yasal yöntemler kullanan bir muhalefet partisi de iktidar partisinin ayrıcalıklarını kullanmalıdır... CHP gibi, DP de yasa çerçevesinde çalışıyor" dedi (Karpas, 1959). Başka bir deyişle, CHP lideri muhalefetin faaliyetleri için normal fırsatları garanti etti ve Peker'in istifasına yol açtı.

17 Kasım'dan 6 Aralık 1947'ye kadar süren CHP'nin VII. Kongresi'nde, temel ideolojik ilkeler konusunda bir mücadele ortaya çıktı. CHP tarihinin en uzun Kongresinde CHP'nin kısmi

teslim belgesi olan “12 Temmuz Beyannamesi” onaylandı, Cumhuriyetçilerin programında bazı olumlu değişiklikler yapıldı. CHP yönetimi, Tarım Reformu yasasında büyük değişiklikler yapmayı kabul etti. İki parti arasındaki ana konu olan “doğru, açık seçimler” nedeniyle, CHP uzun zaman taviz vermek istemedi. DP'nin temel gerekliliklerinin yerine getirilmesi ülkedeki siyasi gerginliği azaltmıştır. Türkiye'ye mali destek alma fırsatı geldi. Temmuz 1948'de Hasan Saka hükümeti tarafından ABD ile imzalanan sözleşme, "Marshall planı" kapsamında ekonomik yardım sağladı. Bu, Amerikan sermayesinin Türkiye'nin ana alanları üzerinde etkisi için koşullar yarattı (Vostok, 2010; T. C. Resmi Gazete, 13 Temmuz 1948). Aralık 1949'da, CHP yeni seçim Yasası kabul etti. Genel, doğrudan, eşit, mahkeme tarafından denetlenen açık ses sayımları ile ilgili maddeler yeni yasa da yansıtılmıştır. Şimdi her iki partinin programları aynıydı. Cumhuriyetçiler seçimleri kazanacaklarına inandılar ve Demokratların seçim sırasında koalisyon hükümeti kurma önerilerini reddettiler (Vdoviçenko, 1967; Ulus, 18.05.1946). CHP yönetimi, zaferlerine inanmaları ve iktidarı sürdürmeleri için çoğunluk seçim sistemini kabul etti.

1950'deki yeni Meclis seçimlerinin arifesinde, iki parti arasındaki mücadele daha keskin bir şekilde ortaya çıktı. DP'nin seçim zaferiyle, CHP 'nin 27 yıllık yönetim döngüsü sona erdi. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde seçmenlerin %88'i katıldı. DP %53,6 ve CHP oyların %39,9'unu aldı. Çoğunluk sisteminin uygulanması sayesinde Demokratlar Meclis'te 408, CHP ise 69 yer aldı. Seçim sonuçları Batı'da “barışçıl devrim” olarak kabul edildi (Vdoviçenko, 1967).

3. 1940'larda Sovyet-Türkiye ilişkileri Rusya tarihçiliğinde

3.1. Türkiye savaşı blok arasında

İkinci Dünya Savaşı arifesinde, Türkiye bir kez daha Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarının çatıştığı bir ülke oldu. Türkiye'nin stratejik önemi, bu ülkeleri Türkiye'nin siyasi yönünü etkilemek için yoğunlaştırdı.

Almanya ve Türkiye arasındaki ticaret anlaşmasının süresi 31 Ağustos 1939'da sona ermiştir. İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile İttifak Anlaşması nedeniyle, Almanya Ekim ayında ona kredi vermeyi reddetti. Bundan memnun olmayan Türkiye, Gıda, Tarım ve Sanayi ürünlerinin ihracatını yasakladı ve bu, Türk hammaddelerinin ana alıcısı Almanya'ya karşı yönelikti. Savaş sırasında Almanya ve Türkiye arasındaki süresi bitmiş ticaret sözleşmesi yerine, dış ticaret ilişkilerini düzenleyen çeşitli belgeler imzalandı (İzvestiya, 08.09.1939). Sovyet basını dış ticaret ilişkilerini düzenleme önerisi Türkiye tarafından ileri sürüldü görüşünü ortaya koyuyor (Pravda, 26.01.1940). Ama Sovyet tarihçi B. Dansing ticaret ilişkilerini düzenlemede Almanya'nın ısrar ettiğini belirtir (Dansing, 1943). 1940 yılının Ocak ayından bu

yana yapılan ticaret anlaşmasına göre Türkiye, pamuk, meyve ve tahıl ürünlerini Almanya'ya gönderirken, bunun yerine yedek parça, kimyasal ve tıbbi ürünler alıyordu. Dikkat çekici şu ki, Türkiye'nin kendisi, Almanya'ya ihraç edilen tahıl ürünlerine ihtiyaç duyuyordu, ancak, ABD ve İngiltere'den tahıl ürünlerini alarak Almanya'ya ihraç (re-ekspot) ediyordu (Vasilyev, 1951). Ticaret ürünleri listesinde krom cevheri yoktu, ancak Türkiye Almanya'ya belirli miktarda krom cevheri ihraç ediyordu (Kurat, 1961). Alman-Sovyet cephesinde faşizme karşı geçici bir zafer sırasında Türkiye, Almanya ile ticareti genişletti ve Ekim 1941'de yeni bir sözleşme imzaladı (Kılıç, 1959). 12 Haziran 1942'de, bu devletler arasında bir kredi anlaşması imzalandı ve Almanya, Türkiye'ye silah ve askeri malzeme satın almak için 50 milyon liralık bir kredi vermeyi taahhüt etti (Dimitrov, 1942). Türkiye Başbakanı Ş. Saracoğlu, 5 Ağustos 1942 tarihli konuşmasında silah kredisinin verildiğini inkar ettiği belirtilmelidir (Ulus, 06.08.1942). Sovyet basını, "Almanya savaşı kaybettiğinde Türkiye'nin Almanya ile bir ticaret anlaşması imzalamasını" ilginç buluyordu (İzvestiya, 19.11.1942). Nisan-Mart 1944'te Almanya ve Türkiye arasında 100 milyon liralık emtia borsaları için yeni anlaşmalar yapıldı. Almanya'nın kazanma şansı olmadığı Nisan 1944'te Türkiye, Almanya'ya doğrudan krom ihracatını durdurdu (Moiseev, 1958). Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve diğer ilişkilerinin sona ermesinin arifesinde (Ağustos 1944) Türkiye, ürünlerinin ihracatını hızlandırıyor. R. P. Kondakçyan, aslında bu bağların tamamen kesintiye uğramadığını yazıyor. (Kondakçyan, 1970). Türkiye'nin askeri eğitimi ve SSCB'ye saldırı için hazırlandığını iddia eden R.P.Kondakçyan, Türkiye'nin beyan edilen tarafsızlığı ihlal ederek aslında Almanya'nın müttefiki olduğunu kanıtlamaya çalışıyor. Dansigin 3 buçuk yıl boyunca Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürme konusundaki görüşüne (Dansing, 1943). karşı çıkan yazar, İ. B. Alibeyovun (Alibekov, 1966). onunla dayanışma içinde olduğunu vurguluyor (Kondakçyan, 1970; Kondakçyan, 1978). Türkiye, Boğazlarını ve sınırlarını savunarak, SSCB'nin Almanya'ya karşı zaferine yardımcı olduğunu beyan ediyor (Ulus, 25.03.1945). Ve Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü, "Türkiye" makalesinde, Almanya'ya karşı zaferde Türkiye'nin payı olduğunu belirtir (Ulus, 06.07.1947). Yalta toplantılarında 1945'te Stalin İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin dış politikasından duyduğu hoşnutsuzluğu açıkça dile getirirken, onun görüşlerini savunmayan Churchill Türkiye'nin müttefiklere karşı dostça tutumunu vurgulamıştır. 1940.yıl Kasım ayında Sovyetler Birliği Başkanı Stalin, Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri G. Dimitriev ile yaptığı toplantıda:

"Biz Boğazları onları bize karşı kullanmamaları için istiyoruz. Türkleri Asya'ya sürgün edeceğiz. Bu nasıl bir Türkiye? Orada 2 milyon Gürcü, 1,5 milyon Ermeni ve 1 milyon Kürt vb. var. Türklerse 6-7 milyonlar" demiştir (Dimitrov, 1997). Stalin'in Türkiye'ye karşı düşmanca tutumu İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ortaya çıkmıştı. V. Molotov 31 Ağustos 1939

tarihinde yüksek Konsey oturumunda yaptığı konuşmada, Moskova'nın Dardanel'de deniz üssüne sahipliği hakkında anlaşma önerisi ile Ankara'ya başvurduğunu, ancak reddedildiğini söylemiş, “Türkiye buna pişman olmaz mı?” şeklinde eklemiştir (Kreçetnikov, 2015; http://www.bbc.co.uk/russian/topics/blog_krechetnikov). SSCB'nin Ankara Büyükelçiliği birinci Sekreteri V. Grubyakov Kavtaradzeye yazıyordu ki, Türkler Kırım konferansında gizli anlaşmaların imzalanmasından endişe ediyorlar, Türkiye müttefiklerin hoşnutsuzluğundan, bu nedenle izole edileceğinden korkuyordu (Grubyakov- Kavtaradze, S. 09.03.1945).

23 Şubat 1945'te Meclis'in olağanüstü toplantısında Başbakan Saracoğlu, mevcut uluslararası duruma uyum sağlamanın önemine dikkat çekti, “Almanya ve Japonya'ya barış, halk ve ulusal çıkarlarımız adına savaş ilan etme” zamanının geldiğini vurguladı (Grubyakov- Kavtaradze, S. 09.03.1945). Türkiye Büyük Millet Meclisi oybirliğiyle (401 oy) Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti ve Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'na katılmaya karar verdi. Ertesi gün Türkiye ile ABD arasında bir anlaşma imzalandı ve 5 Mart'ta Türkiye, San Fransisko'daki konferansa davet edilen BM ülkeleri arasında yer aldı. Tabii ki, Sovyet basınında, Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi ironik olarak algılandı ve "nezaket uğruna" olarak adlandırıldı.

3.2. Bolşevikler 24 yıl sonra “kandırıldıklarını” anladılar

Türkiye'nin savaşa ve BM'ye katılımı, Sovyet Devleti'ni Boğazlarla ilgili İngiltere'nin görüşünün değişebileceği konusunda endişelendirmiştir. 1944 sonbaharında Sovyet uzmanlar tarafından hazırlanan gizli belgeler, boğazlar sorununa gerçek bir çözüm yansıtmaktaydı.

19 mart 1945'de SSCB dışişleri bakanı V. Molotov, Türkiye'nin SSCB büyükelçisi S. Sarperi kabul ederek, 1925'te SSCB ile Türkiye arasında Paris'te imzalanan antlaşmadan bahs etti. Antlaşmanın her iki ülke için değerini işaret eden bakan, İkinci Dünya Savaşı sırasında çok şey değiştiğini; ve bu nedenle antlaşmada değişiklikler yapılması gerektiğini belirtti. Bu gerçeğe dikkat eden Rus tarihçi N. Kochkin, SSCB Dışişleri Halk Komiserliği'nin 1944'in sonu ve 1945'in başlarına ait belgelerinde, antlaşmanın ihlali konusunda dengeli, mantıklı yargılar olduğunu belirtmiş (Kochkin, 2003; Foreign Relations of the United States, 1969). ve sözleşmenin ihmalinin istenmeyen bir durum olarak not edildiğine dikkat çekmiştir. Yazarın kanaatine göre Sovyet yönetiminin “Türkiye, savaştan sonra bir dizi sözleşmenin SSCB tarafından iptal edileceğinden ve Türkiye için uygun olmayan yenileriyle değiştirileceğinden endişe ediyor” gibi düşünceleri dikkate almadığı ortaya çıkıyordu. Sovyet-Türk antlaşmasının iptalinden bir hafta önce-11 Mart'da, SSCB Dışişleri Halk Komiserliği'nin uzmanları bu adımın Boğazlar sorununun çözümünü engelleyeceğini belirtmişti (K voprosu o sovetsko-turetskom dogovore o drujbe i neytralitete.11.03.1945). R. P. Kondakçyan, Almanya'nın Türkiye ile ticaret sözleşmelerini doğru bulmadığını dile getirerek Türkiye'yi dostluk ve

kardeşlik Anlaşması'nı (16 Mart 1921), aynı zamanda dostluk ve tarafsızlık anlaşması'nı (17 Aralık 1925) ihlal etmekle suçluyordu. Şu nedenle yazar, 1925'te SSCB ile Türkiye arasında Paris'te imzalanan antlaşmanın Sovyetler Birliği tarafından iptalini (İzvestiya, 21.03.1945). haklı buluyordu (Kondakçyan, 1970).

Ankara'da iki ay süren istişarenin ardından, 24 Mayıs'ta S. Sarper, Moskova'ya dönerek V. Molotovun yardımcısı S. Kavtaradze ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin 1925 Antlaşmasını müttefik ülkeler seviyesine kadar yükseltmeye hazır olduğunu söyledi. Ertesi gün S. Sarper ve Molotov 2 saat boyunca gergin bir toplantı yapmışlardır. Boğazlar sorunu ile birlikte 1921.yıl Antlaşması'nı hatırlatan Molotov, bu antlaşmanın Sovyetler Birliğine zarar verdiğini belirtmiştir. SSCB dışişleri bakanı Türkiye ile ilişkileri geliştirmek için, bölgesel meselenin gözden geçirilmesi şartını öne sürdü (İz dnevnika V. Molotova). Bu noktaya dikkat çeken bir dizi tarihçi, Molotov ve Sarper arasındaki görüşmelerin, Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi amacına, yani Sovyet-Türk Boğaz anlaşmasına yönlendirildiği sonucuna vardı (Yegorova, 1997). İkinci Dünya Savaşı'nda büyük kayıpları olan SSCB'nin Boğazlar tarafından güvenliğinin önemini vurgulayan Molotov, Türkiye'nin Boğazları koruma imkanlarını hafife alıyordu. Bütün bu iddialar tek bir amaca hizmet ediyordu: Boğazları birlikte korumalıyız. Molotov'un iddialarına karşı Boğazlarda askeri üs sunulamayacağını kesin belirten Sarper, Türkiye'nin Boğazları korumak imkanlarını savunuyor ve SSCB'nin Türkiye'ye silah satarak bu konuda destek ola bileceği teklifini ileri sürüyordu (İz dnevnika V. Molotova).

18 Temmuz 1945'te Molotov ve Sarper, Sovyet-Türk ilişkileri ile bağlantılı olarak tekrar bir araya geldi. Türkiye'nin müttefiklik Antlaşmasını imzalamaya hazır olması karşılığında Molotov, Moskova'nın topraklar ve Boğazlar ile ilgili iddiaları sağlanmadıkça böyle bir antlaşmanın imzalanmayacağını söyledi (İz dnevnika V. Molotova). Bu görüşmelerin protokolüne göre, Molotov Kars ve Ardahan'ı Gürcistan ve Ermenistan'a devr ederek “tarihi adaletsizliğin” restorasyonunun önemini vurguluyordu (İz dnevnika V. Molotova). Rus tarihçi V. O. Peçatnov, bu müzakereleri analiz ederek, tam olarak Stalin'in İran ve Türkiye üzerindeki kaba baskısının müttefikleri birlikte hareket etmeye zorladığını yazıyordu (Holodnaya voyna 1945-1963 gg., 2003). N. İ. Yegorova da dahil olmak üzere 1945'te Sovyet-Türk müzakerelerine dikkat çeken bir dizi tarihçi, SSCB'nin Türkiye'ye yaptığı iddiaları gerçek deyiş, şantaj ve siyasi baskı olarak görüyorlardı. Havacılıktaki gelişmenin Boğazların rolünü azalttığı bir ortamda, Sovyet devleti Boğazlarda üsse sahip olmayı “güvenlik olarak” değerlendiriyordu. Aslında, SSCB'nin Orta Doğu, Akdeniz ve Balkanlar'daki pozisyonlarının güçlendirilmesi açısından Boğazlara ilgi duyduğu bilinmektedir (Yegorova 1997, Koçkin, 2003). SSCB, Türkiye'ye karşı her iki davayı da uygulamaya çaba gösteriyordu, ancak seçime kalsaydı, geleneksel azusu olan Boğazları “evinin anahtarları”nı seçerdi.

22 Temmuz'da Türkiye ve Boğazlar meselesi Postdam konferansında tartışılıyor. 1921.yıl antlaşmasına değinen Molotov, Sovyet –Türk sınırının bazı kısımlarını haksız ilan etti ve Kars, Erdahan ve Artvin'nin Türkiye topraklarına katıldığını gösterdi (Berlinskaya, 1984). Sovyet tarihçi A. Samsonov, Stalin'in sadece 1914.yıl Rus-Türk sınırlarını değil, aynı zamanda Ermenistan'ın diğer "tarihi" topraklarını (Bayazet, Rize, Trabzon, Erzurum, Bayburt, Muş, Van, Bitlis) geri almayı planladığını açıklıyordu (Samsonov, 19 apr 2019). Bölgesel iddiaların "gerekçelendirilmesinden" sonra, Stalin, boğazlar meselesine geçiyordu. Boğazlar meselesindeki geniş çaplı konuşmasında Stalin, İngiltere tarafından desteklenen küçük bir devletin büyük bir devletin boğazından tutarak geçmesine izin vermediği fikrini dile getirerek, durumu dayanılmaz olarak nitelendiriyordu (Berlinskaya, 1984). Stalin'in girişimlerine rağmen, müttefikler onun iddialarını savunmadı. Boğazların tüm devletlerin askeri ve ticaret gemilerine açık olması önerisi Stalin'in sessizliğine yol açmıştır..

Rus tarihçiler V. M. Zubok ve K. V. Pleşakov, Stalin'in bu konudaki mantığını Müttefiklerin anlamak istemediğini yazmaktadır (Zubok-Pleşakov, 1996). Onlara göre bu talepler, savaştan sonra Stalin'in hüdudsuz arzularındandır. Kuşkusuz, Stalin'in Boğazlar talebi, Sovyetlerin güvenliği adına otoritesinin daha da büyük bir akını olarak hizmet edecektir. Seçkin Türkolog B. M. Potshveriya da dahil olmak üzere bazı tarihçiler, Potsdam'da da SSCB'nin toprak iddiaları reddedilmiş olsa da, Ermeni ve Gürcü halkının bu iddiaları dile getirmeye devam ettiğine dikkat çekmişlerdir (Rossiya i Çernomorskiye prolivı (XVIII-XIX stoletiya), 1996).

1930-40'larda SSCB'de tüm kamu hisselerinde devletin en yüksek gücü olduğunu ve kamuoyunun biçimsel olduğunu unutmayalım. SSCB'nin baskısında Kommunist, Pravda, İzvesiya, Krasnaya zvezda gazetelerinde, Gürcü akademisyenlerin Türkiye'ye olan toprak iddiaları doğal olarak merkez tarafından yönetilmekteydi (Yegorova, 1997). Gürcü akademisyenlerin bölgesel dava mektupları, Batılı ülkelerin siyasi çevrelerinin dikkatini çekiyordu (İzvestiya, 20.12.1945). Konuyla ilgili bir çok makale yayınlayan İngiliz basını, Gürcü akademisyenlerin "bilimsel olarak kanıtlanmış" toprak iddialarını uydurma olarak kabul edip ve bu iddiaların ciddi olduğuna inanmıyorlardı (Kiknadze- Çarkviani, 14.08.1946). Eylül 1945'te SSCB basınında Türk karşıtı aktivite zayıflaması hissedildi. ABD Büyükelçisi A. Harriman devlet Sekreteri C. Birnse yazdığı ifadesinde: Sovyet basınında Türk karşıtı propaganda o kadar zayıflamış ki, Sovyet vatandaşları arasında SSCB'nin Türkiye'ye iddialarından vazgeçmesi konusunda bir görüş olduğu da yazılıyordu (The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State.10.09.1945). Durumu İngiliz baskısı altında SSCB birliklerinin İran'dan çekilmesi ile açıklamak doğru olacaktır. Ve İran'daki askerlerin

mümkün olduğunca uzun süre sürdürülmesi, SSCB'nin Türkiye'ye karşı planlarının bir parçasıydı.

V. M. Zubok ve K. V. Pleşakov'a göre, hayatının son yıllarında Molotov, 1945'te Stalin'in imkanlarını doğru bir şekilde değerlendiremediğini, kendine gereksiz güvendiğini itiraf etmiştir (Zubok-Pleşakov, 1996). Stalin'in Türkiye'ye yönelik iddiaları hakkında Molotov: "SSCB ve Türkiye tarafından Boğazlara kontrol konusunu gündeme getirdim. Sanırım, sorunun çözümü açısından seçenek yanlıştı, ama ben görevimi yapıyordum. Bu soruyu 1945'te, savaşın sona ermesinden sonra gündeme getirdik, ancak zamansızdı ve uygulamak imkansızdı... İyi ki, zamanında geri çekildik, aksi takdirde bu bize karşı ortak saldırıya neden olacaktı" demiştir (Sto sorok besed s Molotovım, 1991). Stalin'in Türkiye'ye yönelik benzer iddiaları, onun Almanya, İran, Polonya, Çekoslovakya, Kore vb., ülkelere yönelik iddialarının mantıksal bir devamı olarak düşünülebilir.

Karadeniz boğazları ile bağlantılı olan Sovyet - Türk çatışmasının bu dönemini Türkiye tarihi konusunda uzman B. M. Posthveriya ayrıntılı olarak incelemiştir. Türk tarihçiliğinin iyi bilicisi, eserlerinde SSCB'nin Türkiye ile gergin ilişkilerin nedenini, Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkileri olması kanaatıyla açıklamıştır (Posthveriya, 2003).

Stalin'in Türkiye'ye karşı diplomasisine duygusal değerlendirmeyi N. S. Hruşov yapmıştır. Stalin hakkında 1957 yılında Merkez Komitesi plenumunda yaptığı konuşmada: "Almanları yendiler ve sonra ne yaptıklarını bilemediler. Türkler, dostumuz, arkadaşımızdır. Türkleri arkadaş olarak kaybettik ve şimdi güneydeki Amerikan üsleri bizi işaret etmektedir" (Gasanlı, 2008). şeklinde düşüncelerini ifade etmesi Stalin'in Türkiye'ye yönelik dış politikasının tam bir yanlış olduğunun da tasdiki sayılabilir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi askeri rejimler, dönüşümler, siyasi ve ekonomik krizler, acil Parlamento seçimleri, tek parti sistemi ve çeşitli koalisyon hükümetleri açısından zengindir. Seçmenler tarafından az ya da çok desteklenen hiçbir parti, ülkenin siyasi sahnesinden tamamen silinmemiştir (Vasilyeva, 2009). Savaştan sonra Türkiye bugüne kadar devam eden siyasi modernleşme yoluna girmiştir. Türkiye'nin deneyimi, siyasi muhalefet kurma sürecinin kolay bitmediğini de bizlere göstermiştir. Geçiş dönemi, kural olarak, uzlaşma özelliğine sahiptir; ve katılımcıların davranışlarına bağlıdır. Bu dönemde önemli etkisi olan medya, iktidar partisinin kontrolü altında idi (Guseynov, 1981). Bu nedenle, DP güçlenmeye, gelişmeye çalışırken, binlerce insanın katılımıyla mitingler düzenledi. Krizin gelişiminde, siyasi elit olağanüstü bir öneme sahipti. Tarihin deneyimi, krizlerin çoğunun liderlerin, siyasi grupların faaliyetleri veya hareketsizliği ile ilgili olduğunu göstermektedir.1940'larda Türkiye bunu bir kez daha doğruladı. Bu, iktidardaki siyasi partinin İnönü, Peker, Bayar, Menderes ve diğerleri gibi seçkin kişiliklerin kapsamlı bir analiziyle kanıtlanmaktadır.

1940'ların ikinci yarısının siyasi krizi Türk toplumunu değiştirdi: Seçim sisteminin önemi arttı, demokratik sistemin garantisi olarak yargı sisteminin rolü arttı, basın “dördüncü güç”olarak genişledi.Türkiye tarihinde ilk kez iktidar değişikliği parlamento seçimleri sonucunda gerçekleşti. Güç transferi barışçıl bir ortamda gerçekleşti. Cumhurbaşkanlığı koltuğunu Türkiye'nin yeni cumhurbaşkanı Celal Bayar devraldı. Başbakan Adnan Menderes oldu. Malatya'dan seçimlere katılan İnönü, yeni iktidar partisine karşı muhalefet sürecini başlaattı. İnönü'nün biyografisi Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi ile yakından ilişkilidir. Türkiye tarihin'de 50 yılın tüm önemli gelişmeleri bu politikacının biyografisine yansımaktadır. Bu süre zarfında Türkiye'de İnönü'nün seyrini etkilemeyen her hangi olay neredeyse yoktu. İnönü, ikinci Cumhurbaşkanı olarak Türkiye tarihinde bir politikacı, diplomat ve asker olarak önemli yer tutmuştur (Heper-Inönü, 1998).

1950 yılında “kadife devrimi”sonucunda Türkiye yeni bir gelişim aşamasına girdi. Yeni aşamanın temelini Kemal Atatürk ismi ile ilgili olduğunu unutmamalım. Cumhuriyetin yaratılmasından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkiye'de tek bir parti sistemi olmasına rağmen, çok partili demokratik sistemin siyasi temelleri zaten mevcuttu. Çok partili sisteme geçiş, 1924 Anayasası çerçevesinde gerçekleştirildi; ve burada, gelecekte iktidarın devleti oluşturan üç ana faktöre- yasama, yürütme ve yargıya ayırabileceği varsayıldı. Müslüman devleti ve eski yapılarını yeniden şekillendirmeyi başaran Atatürk, ulusal bir fikre dayanıyordu. Kemalizm döneminin ideolojik temelini oluşturmak açısından, Türk milliyetçiliği'nin

teorisyenlerine de (Ziya Gökalp, Ahmed Ağaoğlu Ağayev, Namık Kemal, İbrahim Şinasi ve b.) önem verilmekteydi.

İkinci dünya Savaş sonrası dönemde olumlu bir stratejik konuma sahip Türkiye, iki devletin çıkarları arasındaydı. 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında imzalanan dostluk ve tarafsızlık üzerine antlaşmanın (1925 Paris Antlaşması) kaldırılmasının ardından SSCB, Türkiye'ye baskı yapmaya başladı. Sovyet yönetimi, Türkiye'ye toprak iddialarını halkın (Ermeni ve Gürcü) adı altında ileri sürüyordu. Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi tarafsızlıkla suçladı ve 1921 sözleşmesini adaletsiz olarak nitelendirdi. Araştırmacı A. Samsonov, İkinci Dünya Savaşı sırasında Ankara'nın iki blok arasında manevra yaptığına, Türk Parlamentosu'nun 60 yaşın üzerindeki erkekleri orduya çağırmasına, Doğu bölgelerinde seferberlik ilan edilmesine, Sovyet-Türk sınırında birkaç Türk piyade kolordusunun (24 bölümü) yerleştirilmesine dikkat çekerek Türkiye'nin Rusya ile savaşa hazırlandığını, belirtmiştir. Almanlara karşı kullanılabilmesine rağmen, Moskova'yı Türk saldırısına karşı sınırda ordunun önemli bir bölümünü tutmaya zorladığını, Sovyet birliklerinin Ağustos 1941'de Kuzey İran'da ortaya çıkmasından sonra, Türkiye'nin endişe ederek, buraya büyük bir askeri güç çekmesini vurguluyordu. Samsonov'a göre, Ocak 1942 yılında, Alman ordusu'nun Kafkaslara saldırısı arefesinde Türkiye, Berlin'in tavsiyesi üzerine Rusya sınırındaki asker sayısını 1 milyona çıkarmıştır. Aynı zamanda yazar, Sovyet birliklerinin de 1945 ve 46'da ordularının güçlendirildiğini, Türkiye topraklarına saldırı için hazırlandığını, 1942 yazında Rus-Türk sınırında çatışmalar ve hatta ölenlerin bile olduğunu, 1941-1945 yıllarında Karadeniz'de böyle hoş olmayan olayların meydana geldiğini, ancak gerilimlerin savaşla sona ermediğini not ediyordu (Samsonov, 19 april 2019; Kireev, 2008). Kireev, Türkiye'nin Rayh ile ekonomik işbirliğinin Sovyetler Birliği'ne ciddi zarar verdiğini, Alman bloğunun gemilerinin Montrö sözleşmesini resmen ihlal etmemek için ticaret bayrağı altında hareket ettiğini, böylece Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerini bozduğunu vurguluyordu (Kireev, 2008). Türkiye'nin İngiltere ve ABD'ye Boğazlardan teknik, stratejik malzemeyi SSCB'ye aktarmak için izin vermediğini, müttefiklerin İran, Murmansk, Uzak Doğu üzerinden yük taşımak zorunda olduklarını yazan Samsonov, Sovyet ve Türk ordusunu karşılaştırıyordu. Stalin'in Türkiye'ye toprak ve Boğazlar üzerindeki iddialarını "haklı" gören Samsonov, 1944'te Balkanlar'daki Sovyet birliklerinin İstanbul'u kolayca ele geçirebileceğini belirtir, ama neden yapamadıkları sorusuna bir cevap verememekteydi (Samsonov, 19 april 2019). Bu durum Rus tarihçinin tarafız davranmadığını bizlere göstermektedir.

Bu iddiaları inceledikten sonra, Almanya'nın dost olduğu iki Avrupa ülkesinin İsviçre ve İspanya'nın da tarafsızlık ilan ettiği görülmüştür. İsviçre, Türkiye'nin aksine, 1945'te bile Almanya'ya savaş ilan etmedi. Buna ek olarak, İsviçre, Finlandiya ve Norveç'e kendi toprakları

üzerinden Alman askerlerinin transitine izin verdi. Doğu cephesinde SS lejyonlarına 500'den fazla İsveçli gönüllü katıldı (Basse, 2000). Stratejik malzeme ticaretinden elde edilen gelirler, savaş sonrası dönemde İsviçre ekonomisinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bütün bunlar karşılığında, İsviçre'nin aldığı tek ceza, bir dizi ülkenin onun BM'ye katılmasına karşı protestosuydu. Almanya defalarca topraklarından birliklerinin transiti önerisi ile Türkiye'ye döndü ve her zaman ret yanıtı aldı. Bu durumu Büyükelçi Frans fon Papen anılarında ifade etmektedir (Papen, 2005). Bununla birlikte, General F. Franko'nun Almanlarla işbirliği cezasız kalmıştır. Sadece İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İspanya bir süre uluslararası izolasyon döneminde varlığını sürdürdü. Bu nedenle, Türkiye'nin tarafsızlığı, zamanın uluslararası hukuk çerçevesine de tamamen uymaktaydı.

Stalin'in dış politikasındaki psikolojik yönlere dikkat çeken M. Narinskiy, Almanya'nın SSCB'ye saldırmasından sonra Stalin'in "22 Haziran sendromu" olduğunu belirtti. Bu anlamda Stalin ülkenin güvenliğini güçlendirmek uğruna tüm fırsatları seferber etmeyi düşündü. (Narinskiy, 2008). Haziran 1946'da deneyimli diplomat M. Litvinov: "şimdi, SSCB eski coğrafi güvenlik kavramına geri dönmüş, ne kadar çok bölge yakalarsanız, o kadar çok güvenliğiniz olacaktır" yazıyordu (Zubok-Pleşakov, 1996). Stalin'in "güvenlik politikası", Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı toprak ve Boğazlar davasına da yansdı.

SSCB'nin uluslararası yükümlülüklerine göre, Mart 1946'da Sovyet birliklerinin Kuzey İran'dan çekilmesi tamamlanacaktı. Ancak bu ülkedeki yabancı diplomatlar Sovyet kuvvetlerinde daha da büyük bir artış kaydetti. Olayların tanıkları, Türk-Ermeni sınırındaki Sovyet birliklerinin savaşa hazır olduklarını, saha hastanelerinin hazırlandığını ve tankların benzinle doldurulduğunu doğrulamaktadır. Komuta, Türkiye'ye karşı operasyonlar için hazırlandığını biliyordu ve savaş emri zarfın içinde kapalı tutuluyordu. Ancak tanıklara göre, 20 Mart'da güçlerin geri çekilmesi emri verildi (Sotniçenko, 2010). Rus tarihçi Aleksandr Goryanin'e göre, Stalin Türkiye'ye Kafkasya ve Bulgaristan üzerinden geçmeyi planlıyordu. Ancak, Mart 1945'te Ankara'nın Hitler karşıtı koalisyonla katılımı durumu değiştirdi (Kreçetnikov, 10 dekabr 2015). Türkiye'yi tarafsızlıkla suçlayan ve ona karşı iddialarda bulunan Stalin'in, Türkiye, Almanya tarafında savaşa girerse daha büyük iddialarda bulunacağı ortaya çıkıyordu. Her iki durumda Sovyet yönetimi "Boğazlara bizim daha çok ihtiyacımız var"sloganını açıklamaktaydı.

SSCB'nin Ağustos 1946'da Türkiye'ye gönderdiği mesajda boğazlarla ilgili beş talep öne sürülüyordu. Yine Karadeniz boğazlarının kontrolünün Karadeniz devletleri tarafından yapılması gerektiği belirtiliyordu. Türkiye bu isteği reddettikten sonra, aynı yılın sonunda SSCB, Romanya ve Bulgaristan'daki askeri üsleri güçlendirerek Sovyet-Türk sınırında yığınak

yapmaya başlamıştır. Aynı zamanda Sovyet istihbaratı, Türkiye'de Kürt partizanlarıyla, Taşnaksutyun Ermeni partisiyle bağlantı kurdu. Bu cümleden olarak ABD-Sovyet rekabetinin temel nedenini, Basra Körfezi'nde, petrol sahalarında aramak doğru olacaktır.

Stalin'in Türkiye ile ilgili planları, Türkiye'nin tarihi adımları sayesinde boşa çıkmıştır. Rusya'nın Türkiye'ye yönelik saldırgan tutumu Batılı devletlerin ve ABD'nin de olaylara girişmesiyle farklı bir boyut kazanmış ve bu durumu Amerikalı tarihçi Eduard Mark, Ağustos 1946 yılında Türkiye ile ilgili kriz ve SSCB'nin askeri eğitiminin ABD'nin SSCB'ye karşı ilk ciddi nükleer savaş planı (Dropshot) geliştirmesi gerçeğine yol açtığını yazmıştır. SSCB'nin nükleer silahı yoktu ve savaştan sonra ekonomisi durgunluk yaşıyordu. Yugoslavya ile çatışma, İsrail ile soğuk ilişkiler ve İran'dan Sovyet birliklerinin çekilmesi Türkiye ile mücadelede SSCB'nin şansını azalttı. 1951 sonbaharında, ABD ve İngiltere Hava Kuvvetleri tehdit durumunda Karadeniz limanlarını kullanma hakkına sahipti. 1952'de Türkiye NATO'ya katıldı. Ve Stalin'in 1953'te ölümünden sonra, SSCB, Türkiye'ye karşı toprak ve boğaz iddialarını özel bir notla reddederek Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olacağını ilan etti.

Kaynaklar

Ahmad, F. (1977). *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*, C. Hurst for the Royal Institute of International Affairs.

Aksenenko, A. G. (1988). *Politiçeskaya borba i formirovaniye burjuazno-propagandistkogo aparata v Tursii*. Tursiya. İstoriya i sovremennost. Nauka

Alibekov, İ. B. (1966). *Gosudarstvenniy kapitalizm v Tursii*. Nauka.

Çelik, A. (2010). *Vesayettinden siyasete Türkiyede sendikaçılık (1946-1967)*. İletişim Yayınları.

Basse, S. (1999). *Svenskarna som stred for Hitler*. Stockholm, DN.

Berlinskaya (Potsdamskaya) konferensiya rukovoditeley tryoh soyuznih derjav. (1984). SSSR, SŞA i Velikobritanii, Sbornik dokumantov. Politizdat.

Blijniy Vostok i derjavi. (1925). Noviy Vostok, Moskva. Nauchnaya assosiatiya vostokovedeniya.

Blijniy Vostok. (2010). *voyna i politika*, İzdatelskiy dom Mardjani.

Danilov, V. İ. (1985). *Politiçeskaya borba v Türsii*. V 50-e-naçalo 80-h godov XX veka. Nauka.

Danilov, V. İ. (1998). Tursiya posle vtoroy mirovoy voyni: demokratiçeskiy eksperiment prodoljayetrsa. *Vostok*, №4, 52-67.

Dansing, B. (1943). Miravioye hozaystvo i mirovaya politika. *SPB*, №7, 61-73.

Dimitrov, K. (1942). Ekonomika Tursii i voyna, *SPB* №8, 82-91.

Dimitrov, G., Dnevnik (1933, 9 mart -1949, february). *Sofiya, Universitet "Sv. Kliment Ohridski"*.

Evolyusiya politiçeskih sistem na vostokeye. (1999). İran, Pakistan, Tursiya: traditii i demokratizasiya. otv. V. İ. Danilov (Redactor). RAN.

Forengin Relations of the United States (FRUS), 1945. (1969). VIII. The Near East and Africa, Washington. United States Government Printing Office.

Gasanlı, C. (2008). *SSSR – Tursiya: ot neytraliteta do holodnoy voyni (1939-1953)*, Sentr Propogandi.

Gegamyan, V. G. (2017). *Sosialno-kulturnaya dinamika Tursii v period prezidentstva İ. İnönü (1938-1950 gg.)* [Dissertasiya]. Sankt-Peterburg.

Gerald, R. (1979). *Kleinfeld and Levis A. Tambs. Hitler's Spanish Legion: The blue Division in Russia*. Southern Illinois University Press.

Grubyakov, V., Kavtaradze, S. (09.03.1945). SGA AR, f 28,op.4, d. 22.

- Gurko-Kryajin, V. A. (1923). *İstoriya revolyusii v Tursii*. Noviy Vostok. Mir.
- Guseynov, A. A. (1981). *Sredstvo massovoy informasii v obşestvenno političeskoj jizni Tursii*. Nauka.
- Heper, M., İnönü, İ. (1998). *The making of a Turkish Statesman*, Published online by Cambridge University Press.
- Heyfets, A. N. (1959). *Velikiy oktyabr i ugnenniy narod Vostoka*, Vostochnaya Literatura.
- Holodnaya vojna 1945-1963 gg.* (2003). *İstoričeskaya retroperspektiva*. Olma-Press.
- İz dnevnika V. Molotova.* (18.06.1945). Priyem Posla Turetskoy Respubliki S. Sarpera. AVP RF,ф. 06,оп.7,р.2.д. 31
- İz dnevnika V.Molotova.* (07.06.1945). Priyem Posla Türetskoy Respubliki S. Sarpera. AVP RF,ф. 06,op.7, r.2.d. 31.
- İvanov, A. (25.06.1945). *Blijnevostočnyy otdel Narkmindela*. SGA AR,f 28,op.4,d. 22.
- İzvestiya, 08.09.1939.
- İzvestiya, 19.11.1942.
- İzvestiya, 21.03.1945.
- İzvestiya, 20.12.1945.
- Izvestiya, 20.12.1945. Berdzenişvili, N., Canaşia, S. *O naşih zakonnih pretenziyah k Tursii*
- Kaykusuz, C., Rıjov, İ. (2017). Doktrina Trumena, plan Marşalla i ih vliyaniye na sovetско-turetskiye otnoşeniya. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta*, №1, 37-41.
- Karpat, K. (1959). *Turkey's Politics*. The transition to a Multi-Party Sistem, Prinseton.
- Kılıç, A. (1959). *Turkey and the world*, Affaris Press.
- Kiknadze, G., Çarkviani, K. (14.08.1946). Otkliki inostrannoy pressı na pismo gruzinskih akademikov v redakşiyu gazeti *Kommunist*. g. APG,f.14, op.20, d.253.
- Kireyev, N. G. (1992). *İstoriya etatisma v Tursii*. Nauka.
- Kireev, N. G. (2007). *İstoriya Tursii XX vek*. Kraft.
- Kondakçyan, R .P, (1970).*Turetsko-germanskiye torgoviye svyazi v godı vtoroy mirovoy Voynı*. AN Armayanskoy SSR.
- Kondakçyan, R. P, (1978). *Vnutrennyaya politika Turtsii v godı vtoroy mirovoy voynı*. Yerevan, AN Armyanskoy SSR.
- Koçkin, N. B. (2003). SSSR, Angliya i SŞA i “Tureskiy krizis” 1945-1947 gg. “Novaya i Noveyşaya istoriya”, №3, 63-64.

Kreçetnikov, A. (10 dekabr 2015). Bi-Bi-Si, Moskva
http://www.bbc.co.uk/russian/topics/blog_krechetnikov

K voprosu o sovetsko-turetskom dogovore o drujbe i neytralitete. 11.03.1945. SGA AR, f, 015, op.5, op.8. d.8.

Kurat, Y. (1961). İkinci Dünya savaşında Türk-Alman ticaretindeki İktisadi siyaset. *Belleten*, XXV, 95-104.

Miller, A. F. (1948). *Oçerki noveşşey istorii Tursii*. Akademiya Nauk SSSR.

Moiseev, P. P. (1958). *Promışlennost Tursii v godı vtoroy mirovoy voynı (1939-1945)*.

Kratkie soobşeniya İnstituta vostokovedeniya AN SSSR. Moskva, XXXVI.

Narinskiy, M. M. (2008). *Sovetskoye rukovodstvo: problema granis i sfer vliyaniya SSSR 1941-1946 godah, Uçeniye MGİMO, №3, 3-13.*

Noviçev, A. D. (1959). *Krestyanstvo Tursii v noveşşeye vremena*, AN SSSR. İnst. Narodov Azii LGU- Moskva, İVL.

Öztürk, K. (1969). *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*. Ak Yayınları.

Papen, F. (2005). *Vitse –kansler tretyego reyh*. Sentrpoligraf.

Posthveriya, B. M. (1992). *Tursiya mejdu dvumya mirovimi voynami*. Nauka.

Posthveriya, B. M. (2003). *Çernomorskiye prolivi v russiysko-turetskih otnoşeniyah v kn.: Rossiysko-turetskiye otnoşeniya: istoriya, sovremennoye sostoyaniye i perspektivi*. İnstitut Vostokovedeniya RAN.

Pravda, 26.01.1940.

Rossiya i Çernomorskiye prolivi (XVIII-XIX stoletiya) (1996). İnstitut Rossiyskoy İstorii RAN.

Samsonov, A. (19 aprel 2019). *Poçemu Stalin ne vzyal Konstantinopol i Çernomorskiye prolivi*. Voyennoe obozreniye.

Sokolskiy, N. (1923). *Oçerki sovremennoy Tursii*, Tiflis.

Sotniçenko, A. A. (2010). *Prolog holodnoy voynı. Turetsko-sovetskiye protivoreçiya v 1945-1950 gg. V usloviyah formirovaniya Yaltinskoy sistemı mejdunarodnih otnoşeniy*. Prizvaniye-İstoriya, 218-233.

Sto sorok besed s Molotovim. (1991). İz dnevnika F. Çuyeva, TERRA.

Şamsuddinov, A. M. (1962). *Turetskaya respublika. Kratkiy oçerk istorii. 1923-1961*. Vostochnaya Literatura.

Şlikov, V. İ. (2017). Borba za vlast ikrizis Kemalistskogo rejima v Tursii posle vtoroy mirovoy voyni LOKUS: lyudi, obşestvo, *kultura, smusli*, №1, 57-71.

Şlikov, V. İ. (2008). Politicheskiy islam v Tursii: poiski novoy identičnosti. *Vestnik Moskovskogo universiteta, seriya. 13: Vostokovedeniye*, №4, 56-71.

The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State.(10.09.1945).
FRUS 1945/Vol. VIII, p.1245-1246.

Turkey in Transition: New Perspective. (1987). Ed.by I.C. Schik and E. A.Tonak, Oxford University Press.

T.C.Resmi Gazete.

Ulus, 25.03.1945.

Ulus, 18.05.1946.

Ulus, 06.07.1947.

Uşakov, A. G. (2002). *Fenomen Atatürka Turetskiy pravitel, tvorets i diktator.* Sentrpoligraf.

Vasilyev, İ. O. (1951). *O Tureskom neytralitete vo vtoroy mirivoy voyne.* Politicheskaya Literatura.

Vasilyeva, S. A. (2009). Partiynaya pereemstvennost v Tursii. *Evroaziyskiy jurnal regionalnih politicheskikh issledovaniy*, №40, 73-79.

Vdoviçenko, D. İ. (1967). *Borba politicheskikh partiy v Tursii (1944-1965 gg.).* Nauka.

Vinogradov, S., Kavtaradze, S. (1945 iyun). SGA AR, f 28,op.4,d. 23.

Yegorova, N. İ. (1997). *İstoki sovetsko-amerikanskogo soperničestva v İrane i Tursii 1944-1945 gg. V kn.Amerikanskiy yejegodnik.* Nauka.

Yeremeev, D. Y. (2005). *Tursiay v godı Vtorog mirovoy i holodnoy voyni (1939-1990).* Humanitariy Akademiya.

Yusupov, K.C. (2006). Dvijeniye za demokratiçeskuyu alternativu v Tursii v 20-40-e gg. XX Veka. *Uçeniye zapiski Rossiyskogo gosudarstvennogo sosialnogo universiteta.* 3 (51), 82-85.

Yusupov, K. C. (2007). *Borba za političeskuyu demoktariyu i deyatelnost političeskikh partiy v Tursii v 20-40 gg. XX veka* [Avtoref. Dissertasiya]. Mahaçkala.

Zubok, V., Pleşakov, C. (1996). *Inside the Kremlin's Cold War/ From Stalin to Khrushchev.* Harward University Press.